

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra pedagogiky

Bakalářská práce

**Krize současné české rodiny a její možný vliv
na morálku dětí v mladším školním věku**

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Ludmila Muchová, Ph.D.

Autor práce: Sobková Petra

Studijní obor: Pedagogika volného času – kombinované studium

Ročník: 3

2014

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci na téma „Krise současné české rodiny a její možný vliv na morálku dětí v mladším školním věku“ vypracovala samostatně a že jsem použila literaturu a prameny uvedené v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Teologickou fakultou) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Dne:.....

.....

Poděkování:

Děkuji paní Doc. PhDr. Ludmile Muchové, Ph.D. za její metodické vedení, připomínky a neocenitelné rady při zpracování mé práce. Dále děkuji celé své rodině za podporu, kterou mi poskytla nejen při psaní bakalářské práce, ale i během celého studia.

Obsah

Úvod.....	5
1. Rodina.....	8
1.1 Teoretické vymezení rodiny	8
1.2 Historický pohled na rodinu	9
1.3 Funkce rodiny a výchovné styly	12
1.4 Typy rodinného prostředí.....	14
1.5 Charakteristika současné rodiny a její projevy krize	16
2. Morálka a etika v životě člověka	19
2.1 Morálka a její vývoj	19
2.2 Hodnoty	21
2.3 Vliv rodinného prostředí na morální vývoj a utváření hodnotových systémů.....	24
2.4 Vliv školního prostředí na morální vývoj a utváření hodnotových systémů	27
2.5 Vliv vrstevnické skupiny na morální vývoj a utváření hodnotových systémů	28
2.6 Vliv masmédií na morální vývoj a utváření hodnotových systémů.....	29
3. Nejčastější projevy rizikového morálního jednání dětí	32
3.1 Neagresivní projevy	33
3.2 Agresivní projevy	34
3.3 Šikana.....	34
4. Možné souvislosti mezi krizovými prvky v životě současné rodiny a rizikovým morálním jednáním dětí	37
Závěr	40
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	42
ABSTRAKT	46
ABSTRACT.....	47

Motto:

Pius XII. prohlásil:

„V rodině národ nalézá přirozeně daný plodný kořen své velikosti a moci, neboť rodina je biologicky prabuňkou a mateřskou buňkou společnosti. Proto je národ, v němž se manželství a rodina rozpadají, dříve nebo později odsouzen k zániku. Také v mravním ohledu je rodina právem nazývána buňkou společnosti. Jestliže rodina přestane být základem společnosti, prvním prostorem každé výchovy a kultury, má to za následek odosobnění a zmasovění. Sociální ctnosti, bez nichž společnost nemůže existovat, si člověk osvojuje v rodině: lásku k bližnímu, ohleduplnost, snášlivost, spravedlnost, solidaritu, pietu, umění poslouchat i udílet rozkazy.“

Úvod

Současná hektická a konzumní doba s sebou přináší celou řadu zásadních změn. Toto rychlé životní tempo a přemíra technických vymožeností nás nutí ke změně životních hodnot a postojů. Vzhledem k naší snaze zabezpečit co nejlépe nejenom svůj život, ale především život své rodiny, stojíme někdy před velkým dilematem, kam až jsme ochotni s touto změnou zajít. Starší generace neustále porovnávají život v rodině, dětství a především chování mládeže se situací, kterou kdysi sami zažily. I pro mne je pohled na dnešní společnost v mnohém velice zarážející. Vzhledem k tomu, že pracuji ve školství jako vychovatelka ve školní družině a školním klubu, setkávám se s problémy spojenými s krizí rodiny, autorit a všeobecné morálky každý den. Já osobně při své práci velice vnímám změny současné rodiny a její odvracení se od modelu, který tak dobře znám ze svého dětství. Spolu s pokrokem dnešní doby, globalizací, industrializací a s rozvojem informačních technologií dochází ke změnám, které se, bohužel spíše negativně, promítají do fungování dnešní rodiny.

Proto byla pro mne volba tématu bakalářské práce předem téměř jasná. Současná rodina, výchova v ní, obzvláště pak chování dnešních dětí, všechny tyto oblasti se potýkají s celou řadou výrazných změn. Proto jsem si položila zásadní otázku: Jaká vlastně současná česká rodina je? V souvislosti s rodinou se neustále hovoří o její krizi. Jaké jsou tedy projevy této krize? Jako pedagogové neustále řešíme nevhodné chování

a jednání dnešních dětí, potýkáme se se zvýšeným výskytem rizikových projevů tohoto chování, především v souvislosti se školním prostředím. Položila jsem si proto další otázku, zda je tedy možné najít určité souvislosti mezi krizí současné rodiny a tímto zvýšeným morálně rizikovým jednáním dnešních dětí.

Cílem této bakalářské práce je poskytnout za pomoci odborné literatury ucelený přehled vývoje rodiny až po její současný stav a nalezení možných souvislostí mezi všemi změnami, které jsou důsledkem přirozeného vývoje rodiny, či projevy její krize a jejich možného vlivu na rizikové morální jednání současných dětí.

V první kapitole své práce se zaměřuji na rodinu a její význam. Vyzdvihuji zde nezastupitelnost některých jejích funkcí a popisuji stav současné rodiny. Protože je rodina základním kamenem společnosti, lze potom situaci v současné rodině považovat za obraz celé společnosti a naopak. V této části patří mezi primárně citované autory především Kraus, Matoušek a Možný.

Druhá kapitola této práce je potom věnována nepostradatelné součásti osobnosti člověka, a to jeho morálce a etice, která hraje v našem životě důležitou roli a je do značné míry formována působením nejbližších sociálních skupin z okolí člověka. Poukazuji zde také na významné působení všudypřítomných masmédií, kterými je život dnešních dětí doslova přehlacen. Pro tuto kapitolu se mými základními zdroji stala především díla Čápa, Heluse, Kučerové a Spousty.

Třetí kapitola popisuje nejčastější projevy rizikového morálního chování současných dětí včetně závažného jevu charakteristického především pro školní prostředí, a sice šikany, s kterou se v dnešním školství setkáváme velmi často. Zde vycházím převážně z děl Martínka a Vágnerové.

Poslední kapitola je pak věnována nalezení možných souvislostí mezi krizí současné rodiny, jejími projevy a častějším výskytem rizikového morálního jednání dnešních dětí.

Jsem si plně vědoma, že vzhledem k tématu týkajícího se rodiny je velmi těžké obsáhnout všechny autory, kteří se této problematice věnují, proto jsem se snažila vycházet spíše ze současných autorů. Ve své práci cituji především přední české pedagogy, psychology a sociology, informace jsem také čerpala z některých sborníků a studií. V některých případech jsou podkladem i díla zahraničních autorů. Zdrojová základna této práce je velmi rozsáhlá, avšak výše uvedení autoři patří k primárním zdrojům této práce. Tato práce se věnuje rodině převážně v teoretické rovině,

resp. jejímu zmapování za pomoci odborné literatury, protože na případný sociologický průzkum současné rodiny by bylo potřeba mnohem většího rozsahu.

1. Rodina

1.1 Teoretické vymezení rodiny

Rodina je jedno z nejvýznamnějších míst v životě člověka, které zásadně formuje a ovlivňuje jeho budoucí život. V každém z nás vyvolává toto slovo jiné asociace, které závisí na tom, jaké dětství sám prožil. Existuje celá řada definic, lišících se podle toho, jaká hlediska jsou upřednostňována.

Podle Nakonečného je rodina „*charakteristická primární skupina, která je sociologicky definována jako společenská instituce tvořící důležitý „stavební kámen“ lidské společnosti, neboť má řadu významných společenských funkcí, kromě jiných se v ní uskutečňuje primární socializace dítěte.*“¹

Vykopalová charakterizuje rodinu takto: „*Je to po staletí nejpřirozenější prostředí pro výchovu, utváření sociálních vztahů a pro plnění dalších potřeb člověka, stejně tak jako je spojovacím článkem mezi generacemi navzájem a mezi širší společností.*“²

Plaňava vidí rodinu jako „*strukturovaný celek, jehož smyslem, účelem a náplní je utvářet relativně bezpečný, stabilní prostor a prostředí pro sdílení, reprodukci a produkci života lidí.*“³

Na rodinu můžeme tedy nahlížet jako na instituci či systém. Občanský zákoník ve své části věnované rodinnému právu § 655 hovoří o rodině jako „*o hlavním úkolu manželství spolu s řádnou výchovou dětí a vzájemnou podporou a pomocí.*“⁴ Zároveň § 687 a § 690 ukládá manželům povinnost „*žít spolu, být si věrni, vzájemně respektovat svoji důstojnost, pomáhat si, společně pečovat o děti a vytvářet zdravé rodinné prostředí, uspokojovat potřeby rodiny, o které jsou povinni oba manželé pečovat podle svých schopností, možností a majetkových poměrů.*“⁵

Definice rodiny tedy odpovídá pohledu, který preferujeme, ať se na rodinu díváme z pedagogického, psychologického nebo např. sociologického hlediska. Psychologové kladou důraz na schopnost rodiny naplňovat základní potřeby dítěte, pedagogové vyzdvihují význam rodiny ve smyslu přípravy dítěte pro život ve společnosti a sociologové oceňují právě schopnost rodiny naučit děti chápat normy a hodnoty okolní společnosti.

¹ NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*, s. 292.

² VYKOPALOVÁ, H. *Sociálně patologické jevy v současné společnosti*, s. 22.

³ PLAŇAVA, I. *Manželství a rodiny*, s. 73.

⁴ Zákon 89/2012 Sb., *Občanský zákoník*, druhá část *Rodinné právo*, ve znění platném k 1.1.2014, s. 1097.

⁵ Tamtéž, s. 1100.

Z uvedených definic je tedy zřejmé, že rodina je zásadním prostředím v životě člověka, které má vůči jedinci, ale i vůči společnosti určité funkce. Pokud řádně plní všechny své funkce lze o ní hovořit jako o základu společnosti. Zde začíná socializace, začlenění do společnosti, zde se dítě učí modelům chování, jsou mu pevně stanoveny hranice toho, co je správné, vhodné nebo přijatelné a za jaký způsob chování a jednání následují tresty a sankce. Je to nejenom střecha nad hlavou, je to především místo, kde se člověk učí základním lidským rolím, sestavuje si žebříčky hodnot důležité pro svůj život, je také místem, kde má být člověk respektován, tolerován a přijímán takový, jaký je. Je místem, které má poskytovat člověku pocit jistoty, lásky a bezpečí, protože pro správný vývoj osobnosti člověka je nutné vyrůstat právě v prostředí citově vyrovnaném a jednoznačně co nejvíce stabilním.

1.2 Historický pohled na rodinu

*„Rodina je zajisté nejstarší lidskou společenskou institucí.“*⁶ Její kořeny sahají do prvopočátků lidstva. Vznikla na základě přirozené potřeby člověka sdružovat se, množit, pečovat o potomky a vychovávat je. Stala se v životě člověka primární nutností k přežití.⁷

V této kapitole se proto zaměřím na změny, kterými rodina prošla ve svém historickém vývoji od pravěku až po současnost. Nešlo pouze o proměny v jejím složení, ale také o významné změny v postavení jejích členů a jejich rolí. V této souvislosti musíme zohlednit i odlišnosti jednotlivých rodin v závislosti na potřebách a tradicích jednotlivých kultur, proto se po celou dobu budeme zabývat převážně zmapováním evropské, resp. středoevropské rodiny.

Již od dob pravěku žil člověk ve skupinách - klanech spojených pokrevním příbuzenstvím, jednotným náboženstvím a stanovenými pravidly, na jejichž dodržování dohlížela rada starších. Vnitřní rozlišení rolí v tomto seskupení bylo závislé především na pohlaví a věku, bylo však také spojené s dělbou práce. Muži tedy obstarávali lov a ženy se věnovaly sběračství. Později, koncem doby kamenné, začaly vznikat rody. Zde žena hrála velice důležitou roli. Byla nejen nositelkou nového života, starala se o výchovu dětí, přípravu pokrmů, ale zabývala se také např. výrobou oděvů. Kult ženství byl velmi uctíváný, společnost procházela obdobím matriarchátu, ženy často

⁶ MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*, s. 15.

⁷ Srov. tamtéž, s. 15.

zastávaly i důležité funkce léčitelek či šamanek. S postupným rozvojem společnosti v oblasti obchodu a řemesel se však do popředí v rodině dostávají muži.⁸

S obdobím antické civilizace nastupuje období patriarchátu. Většinu tehdejší společnosti tvořili nesvobodní nebo neplnoprávní občané: ženy, děti a otroci. Podle jednotlivých oblastí se mírně odlišuje pohled na postavení ženy v rodině, ale také především pohled na výchovu a její směřování. Začíná se naplno projevovat téměř neomezená moc muže jako hlavní postavy v rodině, která byla co do velikosti spíše širokým rodem. Výsadní právo muže bylo patrné v mnoha aspektech, jedním z nich byla např. tolerance konkubín nebo rozhodování o případném potratu své ženy, který nebyl společností zavrhován, stejně tak jako odkládání dětí. Ve Spartě bylo toto rozhodnutí plně v moci státu, častěji byla odkládána děvčata. Žena měla v rodině značně podřízené postavení. Její podřízenost se dotýkala omezených možností ve vzdělávání, ale také např. omezení v samostatném pohybu mimo domov. Sňatky byly často smlouvány a uzavírány koncem puberty dívek. Pod pohnutkou trestu bylo nutné do určitého věku uzavřít manželství. Neplodnost byla považována za trest. V tomto období se také projevuje významný vliv státní moci, která vytváří závazná pravidla rodinného života a jejich nedodržování přísně trestá. Tím se zásadně liší rodina v otrokářské společnosti od rodiny ve společnosti prvobytně pospolné. S nástupem vlády císaře Augusta se pak ještě objevila snaha o nastolení větší mravnosti v rodinném soužití. V manželství se snaží o prosazování ryze monogamního společenství muže a ženy, které vzniká za účelem zplození legitimních potomků.⁹

Ve středověké společnosti byl rodině připisován velký význam, který spočíval v jejích zásadních funkcích, mezi které patřila reprodukce, výchova, ale také výroba a konzum, především pak garance pomoci a ochrany pro všechny své členy.¹⁰ Počátky středověku jsou stále dobou patriarchátu s vysoce rozšířeným mnohoženstvím, které je značně odsuzováno převažující křesťanskou společností. Právě křesťanství svým způsobem definuje i celou rodinu v tomto období. Stanovuje zásadní pravidla rodinného života, vymezuje i rodinné role. Žena má být podřízena muži, děti mají ctít své rodiče. Rodina, která byla ve středověku stále velice rozsáhlá, se stává celoživotním závazkem. Převažujícím způsobem obživy bylo zemědělství, což s sebou přinášelo v dobách neúrody velké problémy se zajištěním potravy. Středověk byl stíhán mnoha

⁸ Srov. MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*, s. 23-25.

⁹ Srov. tamtéž, s. 26-27.

¹⁰ Srov. HORSKÁ, P. a kol. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, s. 219.

epidemiemi, především moru. Dětství končilo většinou kolem osmého roku, který byl zlomovým znakem dospělosti. Děti pak opouštěly rodinu a odcházely do učení nebo pracovaly v zemědělství. Později se společnost rozdělila na stavy, z nichž se každý lišil z hlediska životního stylu, ale i způsobu rodinného života.¹¹

Novověk s sebou přináší celou řadu zásadních změn ve společnosti, týkajících se především ekonomiky a kultury. Rodina se mění a přechází od rodiny tradiční, typické pro počátky novověku, v níž se potřeby a požadavky společnosti nadřazovaly nad potřeby jednotlivce, v níž bylo zvykem se absolutně podřizovat autoritě, k rodině moderní. Znaky typické pro tradiční rodinu jako: společné bydlení, zásadní postavení muže v rodině, jednoznačné vymezení rolí a nejvíce pak silná reprodukční funkce rodiny, jejímž hlavním smyslem byla výchova dětí, ale také starost o všechny členy své rodiny, již ztrácejí částečně svůj význam.¹²

Hlavním zájmem a výrobní silou už není zemědělství, nastupující kapitalismus s sebou přináší rozvoj průmyslu a urbanizaci, stěhování lidí z vesnic do měst za prací. Zvyšuje se ekonomická a kulturní úroveň, roste i vzdělanost obyvatelstva. Pro rodinu to znamená několik zásadních změn projevujících se spíše v druhé polovině tohoto období. Jde především o větší zájem státu o rodinu, upadání patriarchátu a nástup emancipace, která nejvíce zasáhla do dalšího vývoje rodiny. Muž již není zásadním živitelem rodiny, práva a povinnosti muže a ženy se začínají pozvolna vyrovnávat. Uzavírání manželství není tak zásadně ovlivňováno společenskými konvencemi. Dochází k větší regulaci počtu dětí v rodině. Novověká rodina se stává nástrojem k zajišťování soukromého vlastnictví. Lidé nejsou tolik vázáni na společenskou třídu a na církev, význam vlivu státu však neustále stoupá, přebírá některé funkce rodiny, zřizuje celou řadu nových institucí (školních, zdravotních...)¹³

Celý tento historický vývoj rodiny završil v pozdním novověku až další typ rodiny, kterým je rodina postmoderní. Podle Krause je postmoderní rodina charakteristická ztrátou tradiční podoby, dochází k její destabilizaci a zásadní změně v její struktuře. Kromě změn týkajících se vlastní organizace rodinného života, jako je plánované rodičovství, mnohdy spojené s vyšším věkem, dochází k pozdějšímu odchodu dětí ze společné domácnosti, neméně podstatným znakem je přechod celé řady funkcí rodiny

¹¹ Srov. MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*, s. 30-31.

¹² Srov. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, s. 16.

¹³ Srov. MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*, s. 34-35.

na jiné instituce. Pracovní přetíženost a dvoukariérové manželství také do značné míry ovlivňují podobu současné rodiny.¹⁴

Situaci v postmoderní rodině se budu věnovat v samostatné kapitole související s krizí v současné rodině.

At' už se tedy podíváme na rodinu v kterémkoli období vývoje lidstva, zajišťovala vždy celou řadu různých funkcí a hrála v životě jedince jednu z nejdůležitějších rolí. Po staletí byl základem rodiny jen velice těžko rozlučitelný manželský svazek, jehož zásadním úkolem bylo plození dětí a jejich výchova. Její nedocenitelný význam byl v minulosti především v oblasti péče a pomoci pro všechny členy tehdejší široké rodiny.

1.3 Funkce rodiny a výchovné styly

Díky společenským změnám došlo v průběhu historického vývoje rodiny k transformaci některých základních funkcí, význam některých úplně vymizel nebo je považován za nepodstatný. Podle Šolcové funkcemi rodiny označujeme „*takový souhrn činností, kterými rodina zabezpečuje jednak uspokojení potřeb a zájmů svých členů, jednak potřeby a zájmy celé společnosti. Funkce rodiny mají tedy dva základní zdroje, potřeby společenské a potřeby určené specifikou té které individuální rodiny.*“¹⁵

V odborné literatuře uvádí většina autorů čtyři základní funkce:

- biologicko-reprodukční,
- ekonomicko-zabezpečovací,
- emocionální,
- socializačně-výchovná.

Základní funkcí, která má velký význam pro stabilitu společnosti, je funkce **biologicko-reprodukční**. Hlavním úkolem reprodukční funkce je především plození dalších potomků. Pokud nahlédneme do historie, byla např. v křesťanském světě právě tato funkce po staletí nejdůležitějším úkolem manželství. Z hlediska významu nelze opomenout ani funkci biologickou, nepostradatelnou právě pro jednotlivce při uspokojování jeho biologických a sexuálních potřeb. Z pohledu rodiny plní další funkce **ekonomicko-zabezpečovací**, především materiální zajištění všech svých členů. Nejde však pouze o hmotné zabezpečení, ale též zabezpečení v oblasti sociální, duševní nebo

¹⁴ Srov. KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. a kol. *Člověk, prostředí, výchova. K otázkám sociální pedagogiky*, s. 83.

¹⁵ ŠOLCOVÁ, M. *Rodina a její funkce v socialistické společnosti*, s. 152.

duchovní. **Emocionální funkce** je jedinou funkcí, která nemůže být zastoupena jinou institucí a nelze ji ani nijak nahradit. Její význam je nepostradatelný již v prvních dnech po narození a jeho důležitost výrazně neklesá ani v dalších etapách života. Jde o vytvoření stabilního citového zázemí s harmonickými a kladnými vztahy mezi všemi členy rodiny, které přispívají k rozvoji člověka v osobnost zralou a zodpovědnou. Právě při nedostatečném zajištění této funkce dochází v rodině k velkým problémům, které mohou na jejích členech zanechat doživotní následky. Zásadní funkcí rodiny je také funkce **socializačně-výchovná**. Rodinné prostředí, jak již bylo řečeno, je prvotní prostředí, ve kterém probíhá socializace, tedy začleňování jedince do společnosti a dané kultury spojené s formováním jeho osobnosti na základě přijímání norem, rolí a vzorců chování určených právě tímto prostředím. Mezi klíčové úkoly rodiny neodmyslitelně patří právě zajišťování výchovné péče. Jejím cílem je nejen předávání hodnotových systémů a kulturního dědictví, ale také příprava pro samostatný život ve společnosti.¹⁶

Kromě tohoto základního dělení popisuje např. Helus funkce rodiny takto:

- rodina uspokojuje základní biopsychické potřeby dítěte (jídlo, pohyb, bezpečí, lásku, podněty...),
- naplňuje potřebu přináležetosti a bazální jistoty,
- poskytuje dítěti prostor pro seberealizaci,
- vysvětluje dítěti vztah k hmotnému světu,
- napomáhá prvotnímu prožívání pohlaví dítěte,
- vytváří dítěti vzory a příklady,
- zakládá a upevňuje v dítěti pocit ohleduplnosti, úcty, zodpovědnosti a povinnosti,
- umožňuje včleňování dítěte do mezigeneračních vztahů,
- pomáhá dítěti utvářet představu o světě,
- je pomocnou rukou a útočištěm v problémových situacích.¹⁷

¹⁶ Srov. PROCHÁZKA, M. *Sociální pedagogika*, s. 109-110.

¹⁷ Srov. HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*, s. 149.

Někteří autoři jako např. Šulová ještě popisují význam rodiny při předávání duchovních hodnot prostřednictvím různých rituálů a tradic, ale také při utváření estetického cítění dětí.¹⁸

Vidíme tedy, že zásadní funkcí rodiny, na které se citovaní autoři shodují, je funkce výchovná, jejímž základem by měl být pevný a láskyplný vztah k dítěti. Výchovný přístup rodičů potom závisí na zvoleném výchovném stylu, tedy prosazovaném způsobu výchovného působení. Procházka charakterizuje základní tři modely rodinné výchovy následovně:

- **Autoritářský** - styl vyžadující striktní plnění úkolů, příkazů a dodržování daných zákazů za pomoci důrazného uplatnění moci dospělého.
- **Liberální** - typ výchovy, který staví do popředí dítě a jeho potenciál, plně podporuje kreativitu a svobodu v rozhodování dítěte. Výchova nemá pevně stanovená pravidla, což s sebou mimo rodinné prostředí přináší celou řadu konfliktních situací.
- **Demokratický** - jde o vyrovnanost mezi nároky a požadavky na dítě. Je to, z mého pohledu, nejvhodnější způsob výchovy, který připouští diskuzi a bere ohled na individualitu dítěte, ale zároveň vymezuje dítěti v jeho chování a jednání dostatečně mantinely.¹⁹

Jak je z těchto informací patrné, lze tyto základní funkce považovat za zásadní a nepostradatelné pro správné fungování každé rodiny. Je jasné, že jejich plnění je ovlivňováno celou řadou faktorů, jako je ekonomická situace rodiny, věk a vzdělání rodičů, jejich zdravotní stav a mnoho dalších. Nelze však říci, že by rodina měla plnit pouze tyto funkce, existují i další, které jsou pro harmonický vývoj dítěte neméně důležité. Patří mezi ně např. ochranná, domestikační nebo rekreační²⁰ a regenerační funkce.

1.4 Typy rodinného prostředí

Na rodinné prostředí lze s ohledem na téma této práce nahlížet z několika pohledů, které se mohou týkat např. funkčnosti nebo celistvosti rodiny.

¹⁸ Srov. ŠULOVÁ, L. *Raný psychický vývoj dítěte*, s. 129.

¹⁹ Srov. PROCHÁZKA, M. *Sociální pedagogika*, s. 106-109.

²⁰ Součástí této funkce je naučit děti vhodným a aktivním způsobem využívat svůj volný čas(a to nejen ve svůj prospěch) a neskouznout tak do konzumity dnešní společnosti.

Z hlediska funkčnosti hovoří např. Procházka o těchto typech rodinného prostředí:

- **Rodina funkční**, která je ideálním prostředím pro výchovu dítěte. Jedná se o rodinu, která řádně plní všechny své funkce. „*V této rodině na sebe berou její členové ohledy, tolerují a respektují se. Tyto rodiny jsou charakteristické pevnou koalici mezi rodiči, kterou žádný vnější vliv nedokáže trvale ohrozit. V rodině je jasná hierarchie odpovědnosti, existuje zde rovnováha mezi intimitou a potřebou sdílení.*“²¹
- **Rodina funkční s přechodnými problémy**, které jsou různě závažného charakteru, avšak jedná se pouze o situace ojedinělých krátkodobých konfliktů nebo krizových situací typu živelných pohrom nebo náhlé ztráty zaměstnání, které dokáže rodina řešit převážně sama bez zásadních dopadů na stabilitu rodinného prostředí.
- **Problémová rodina**, je taková, v níž se objevují významnější poruchy ve funkčnosti, které mohou mít negativní vliv na vývoj dítěte, a rodina je není schopna vyřešit sama.
- **Dysfunkční rodina**, je rodina s dlouhodobými, závažnými problémy, které mají značně negativní vliv na její výchovnou schopnost, a proto je po častých intervencích z různých poradenských zařízení věnujících se péči o rodinu zvažováno odejmutí dítěte mimo toto prostředí a jeho zařazení do náhradní rodinné péče.
- **Afunkční rodina**, je posledním typem rodiny, která již nedokáže plnit své funkce, a tudíž se stává pro dítě patologickým výchovným prostředím. Tato situace ústí pouze v jediné řešení, kterým je odebrání dítěte a jeho umístění do ochranné péče.²²

Další možné dělení, odpovídající současné situaci ve společnosti, nastiňuje Masáková, která uvádí tyto typy rodin:

- **Rodina úplná** včetně úředního stvrzení, jedná se o manželské soužití muže a ženy s různým počtem dětí.
- **Rodina partnerská**, zde jde o rodinu úplnou, kde však z nějakého důvodu, ať už ve snaze o zachování jisté míry svobody či z jiné příčiny, nepovažují

²¹ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*, s. 149.

²² Srov. PROCHÁZKA, M. *Sociální pedagogika*, s. 113.

rodiče za nutné toto soužití formálně stvrdit. Odlišným modelem partnerské rodiny je soužití, ve kterém jeden z partnerů žije mimo bydliště dětí. Jedním z důvodů je často zaměstnání mimo toto bydliště.

- **Rodina neúplná**, je taková rodina, kde z různého důvodu figuruje pouze jeden z rodičů. Počet těchto rodin se díky vysoké rozvodovosti neustále zvyšuje.
- **Rodina doplněná**, což jsou rodiny doplněné o nového partnera, který zde přejímá rodičovskou roli.²³

1.5 Charakteristika současné rodiny a její projevy krize

V odborné literatuře se často setkáváme s označením dnešního stavu současné rodiny slovem „krize“. Ale i v tomto případě je odborná veřejnost nejednotná, zda jde opravdu o projevy krize nebo pouze o nutnou vývojovou institucionální proměnu. O podrobnější rozbor na úrovni zmapování projevů a možných příčin této situace v rodině se pokusím právě v této kapitole.

Pro popis současné rodiny v České republice je nutné si uvědomit, jakým směrem se rodina, ale i celá společnost posouvá a jaké priority staví do popředí svých zájmů. Základním znakem je zaměřenost na vlastní osobu, jakýsi „egocentrismus“ v nadnesené podobě. Situace tak známá z odborné sociologické literatury jako „dítěcentrismus“ je odsouvána do ústraní a pozornost rodiny se obrací na jednotlivce, na jeho zájmy, osobní prosperitu, pocit vlastního štěstí a hledání smyslu svého života. Jedním z dalších znaků je soužití mimo úředně stvrzený sňatek ve formě různých alternativ partnerského soužití. Ten souvisí i s všeobecně nízkým očekáváním stability (trvalosti) sňatků, ale i dnešní snahou o zachování osobní svobody. Některé činnosti dříve rodinou běžně zajišťované, které díky konzumnosti a převaze spotřebitelské činnosti nad výrobní v rodině téměř úplně vymizely, dnes přebírá společnost. I v oblasti výchovy je značná snaha o přesouvání a naplňování výchovné funkce rodiny na různé instituce a média.²⁴

Vykopalová vidí největší problémy současné rodiny v poklesu porodnosti, stárnutí populace, posouvání věkové hranice uzavírání manželství a snižování jejich počtu, v častější volbě jiných typů partnerského soužití, oddalování založení rodiny do

²³ Srov. MASÁKOVÁ, V. *Podoba současných rodin* In *Sborník studií: Rodiče, děti a jejich problémy*, s.30-32.

²⁴ Srov. ŠULOVÁ, L. *Člověk v rodině* In VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie*, s.305.

vyššího věku, přibývání dětí narozených mimo manželství a v neustálém zvyšování počtu neúplných rodin.²⁵

Další krizové znaky současné rodiny popisuje např. Kraus, který zmiňuje několik zásadních procesů charakterizujících současnou rodinu. Hovoří o **demokratizaci uvnitř rodiny**, která s sebou přináší vyrovnávání práv a povinností muže a ženy, což souvisí i se změnou autorit, kdy se rodiče v očích dítěte stávají rovnocennými partnery v jeho výchově. Upozorňuje na **izolovanost rodiny**, která způsobuje uzavřenost od okolní společnosti, anonymitu vztahů či oddělování života různých generací. Dále nastává **dezintegrace rodiny**, která je důsledkem hektického života a snahy o upřednostnění svých zájmů nad těmi společnými. Zrychlující se životní styl s sebou přináší omezení kontaktů mezi členy rodiny. Jednotliví členové se často doma jen míjejí. Nové komunikační technologie mají také do značné míry vliv na běžné společné chvíle v rodině, které jsou především díky internetu a sociálním sítím omezené na minimum.²⁶

Dalším charakteristickým znakem je **zmenšování rodiny**, na což poukazuje i Možný, který uvádí, že dochází k neustálému snižování počtu dětí v rodině až na hranici tzv. záchovné plodnosti, kdy se v následujících generacích neobnovuje alespoň stejné množství budoucích matek.²⁷

Vysoká pracovní vytíženost rodičů má za následek celkové **přetížení rodiny**, které se projevuje na celém jejím fungování. Typický je nedostatek času, který mohou rodiče věnovat pro běžné chvíle strávené s rodinou, který pak mnohdy kompenzují zahrnováním dětí materiálními dary. Přehnaná materiální kompenzace může vést ke změnám hodnotových žebříčků, ale také k ovlivnění některých charakterových vlastností dětí. S přetížením rodiny souvisí i **dvoukariérový způsob života**, kdy se u některých žen staví do popředí zájmu jiné priority, především budování kariéry než rodina. Tento jev samozřejmě souvisí s emancipací žen, je však jasné, že v současné době již nebude většina žen pouze ženami v domácnosti, ale budou stále více svůj potenciál využívat i v oblasti profesní. Není však možné zapomínat na své ženské poslání a je nutné najít rozumnou cestu mezi oběma rolemi: ženy matky i ženy pracující. Kromě všech vyjmenovaných znaků současné rodiny je velkým problémem i neustále stoupající počet rozvedených manželství, čímž se zvyšuje i **nestabilita rodiny**. Statistiky uvádějí, že Česká republika patří mezi státy s vysokou rozvodovostí,

²⁵ Srov. VYKOPALOVÁ, H. *Sociálně patologické jevy v současné společnosti*, s. 23.

²⁶ Srov. KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*, s. 83-85.

²⁷ Srov. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, s. 237.

zhruba každé druhé manželství se rozvádí. Problémy, které s sebou náročnost rozvodové situace přináší, ovlivňují celou rodinu a nejvíce se promítají v psychice dětí, které si někdy následky této situace odnášejí i do budoucího života. V neposlední řadě pak velkou roli hraje i vysoká **socioekonomická diferencovanost**, která prohlubuje rozdíly mezi jednotlivými rodinami. Stoupá počet sociálně slabých rodin, zvyšuje se nezaměstnanost a zadluženost domácností.²⁸

Kromě těchto znaků poukazuje ještě Masáková na dnešní trend prodlužující se závislosti dospělých dětí na svých rodičích a jejich odkládání založení vlastní domácnosti a rodiny.²⁹

Z těchto charakteristik současné rodiny uváděných dnešními odborníky vyplývají některé hlavní a velice zásadní znaky současné postmoderní rodiny. Nejvýraznějším je především již zmiňovaný individualismus, ale také rozvolnění výchovy spojené s nedostatkem času tráveného s celou rodinou. Je nutné si uvědomit, že současný stav rodinného života je převážně důsledkem stavu celé společnosti. Dnešní uspěchaná, materiálně a konzumně zaměřená společnost, která se neustále odklání od přírody a stále více touží po moci, vlastnění a rozmnožování majetku, stejně tak jako po zlepšování svého postavení ve společenském žebříčku, úplně zapomíná na základní vlastnost člověka, lidskost, tedy jakousi emocionalitu a citovost. „*Jak postupně narůstá moc člověka, tím více se stává ubožejším... Musíme zalomcovat svým svědomím, že se stáváme všichni tím více ne-lidskými, čím více rosteme v nad-lidi*“³⁰

Bohužel se většina autorů zabývajících se rodinou omezuje pouze na biologické, psychické a socializační potřeby dítěte a problematice jejich uspokojování v současné rodině, opomíjejí však explicitní zdůraznění duchovního rozvoje. Proto bych ráda celou další kapitolu věnovala významu etiky a morálky v životě člověka, ale také projevům patologického morálního chování a jednání a případným souvislostem mezi těmito jevy a krizí současné rodiny. Morální vývoj totiž považuji za výraz duchovního rozměru člověka, díky němuž člověk usiluje o smysluplný život prostřednictvím dobrého jednání a chování.

²⁸ Srov. KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*, s. 83-85.

²⁹ Srov. MASÁKOVÁ, V. *Podoba současných rodin* In *Sborník studií: Rodiče, děti a jejich problémy*, s.28.

³⁰ SCHWEITZER, A. In FROMM, E. *Mít nebo být?*, s. 10.

2. Morálka a etika v životě člověka

2.1 Morálka a její vývoj

Aby jakákoli společnost mohla fungovat jako celek, musí mít stanovená určitá pravidla a zásady, jejichž dodržování od svých členů očekává. Tato pravidla jsou obecně označována jako morálka, která je v Psychologickém slovníku definována takto: „*Je to soubor principů posuzovaných z hlediska dobra a zla, řídící chování a jednání lidí dané společnosti, jehož konkrétním projevem jsou mravy.*“³¹

Např. Janovský ve své definici morálky klade důraz na to, že „*morálka hodnotí lidské chování z hlediska dobra a zla, a to v porovnání s lidským svědomím.*“³² Morálka však také jednoznačně podléhá tlaku společnosti, se kterou je neustále konfrontována.

Velký sociologický slovník vysvětluje morálku jako „*soubor hodnot, norem a vzorců chování.*“³³

Tyto hodnoty, normy, morální postoje a etické principy, způsob chování a jednání jsou zásadním úkolem osobnostního vývoje dítěte. Tento proces se odehrává díky přímému i nepřímému výchovnému působení nejprve v rodině, později i vlivem vzdálenějšího sociálního okolí.³⁴

Studiu morálního vývoje u dětí se věnoval švýcarský psycholog Piaget, který svou teorii opírá o vztah dítěte k pravidlům, resp. o vztah mezi vědomím pravidel a jejich užíváním. Rozlišil dvě základní stádia tohoto vývoje:

- **Heterogenní morálku** - kdy je chování dítěte ovlivněno příkazy a zákazy především ze strany rodičů.
- **Autonomní morálku** - projevující se až ve školním věku dítěte, kdy už dítě rozhoduje samo o tom, zda je jednání dobré či špatné, tedy bez jakékoli kontroly, protože je již ztotožněno s danými normami. Je to stádium vzájemného respektu.³⁵

Kromě toho ještě Piaget rozlišil v závislosti na užívání pravidel čtyři stádia, kterými dítě ve svém vývoji prochází, než začne pravidla plně respektovat, jde o:

- **čistě motorické a individuální stádium,**

³¹ HARTL, P. *Psychologický slovník*, s. 110.

³² JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*, s. 24.

³³ PETRUSEK, M. a kol. *Velký sociologický slovník. I. svazek A-O*, s. 648.

³⁴ Srov. BOCAN, M., MAŘÍKOVÁ, H., SPÁLENÝ, A. *Hodnotové orientace dětí ve věku 6-15 let*, s. 151.

³⁵ Srov. HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*, s. 54.

- **egocentrické stádium,**
- **stádium začínající spolupráce,**
- **stádium kodifikování pravidel.**³⁶

Americký psycholog Kohlberg navázal na Piageta a definoval šest stádií morálního vývoje rozdělených do třech úrovní, které souvisejí se vztahem dítěte k normám, jak popisuje např. Langmaier, Heidbrink nebo Vacek:

- **Prekonvenční úroveň morálky (2-7let)** - je to období, které je charakterizováno jednoduchým upevňováním, které vychází z Skinnerovy teorie instrumentálního podmiňování a hraje zásadní roli při usměrňování chování dítěte.
 - **1. stádium heteronomní morálky** (orientace na trest a poslušnost) - morálka je v tomto období situačně vázaná, dítě se snaží vyhnout takovému jednání, za které by bylo trestáno, význam má důsledek chování, ne jeho předcházející úmysl.
 - **2. stádium pragmatické morálky** (účelovosti, individualismu, instrumentálního hedonismu) - dobré je to jednání, které vede k uspokojení především svých osobních potřeb. I význam mezilidských vztahů nebo např. základy slušnosti jsou v tomto období pouze účelové.
- **Konvenční úroveň morálky (7-11let)** - základem je dodržování toho, co od nás očekává okolí.
 - **3. stádium orientace na souhlas ostatních** (tzv. morálka hodného dítěte) - dítě se snaží plnit svou roli a očekávání okolí, klade důraz na zájmy ostatních, dobré mezilidské vztahy a péči o druhé, přejímá plně normy dané skupinou (což někdy přináší i extrémní konformity s touto skupinou, obzvláště pokud tento stupeň přetrvává i v pozdějším věku).
 - **4. stádium orientace na právo** (tzv. společenský systém a vědomí, právní pozitivismus) - jednání je absolutně podřízeno sociálním normám (autoritě, řádu a zákonům společnosti).

³⁶ Srov. HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*, s. 54-56.

- **Postkonvenční úroveň morálky** - charakteristika tohoto období spočívá ve vlastním definování morálních hodnot a principů bez ohledu na autoritu, jednotlivce či skupinu. Této úrovni dosáhnou pouze někteří dospělí jedinci.
 - **5. stádium orientace na zákonné chování a sociální úmluvy** (společenská smlouva a individuální práva) - zákony by měly chránit a respektovat práva jednotlivce, ale i celé společnosti.
 - **6. stádium orientace na platné etické principy** - jednání podléhá plně principu spravedlnosti, respektování lidských práv a důstojnosti.³⁷

Přestože Kohlberg rozšířil Piagetovu teorii a dovedl ji k jakési úplnosti, setkávají se obě teorie s četnou kritikou, zejména z hlediska rozdílů mezi ženskou a mužskou morálkou, kterou se zabývala Gilliganová.³⁸

Vlastní morální vývoj dítěte závisí na jeho celkovém vývoji, resp. jeho kognitivním vývoji. Základy sociálních kontrol, chování a hodnotového systému získává dítě již v předškolním věku, hlavně v rodině, kde se učí znát, co se smí a co ne, co je dobré/zlé. Vše je však závislé na dané situaci a potřebách dítěte.³⁹ Právě zde tedy hraje důležitou úlohu stabilní rodinné prostředí, a tedy především nápodoba chování rodiče a nejbližšího okolí. Zde vyzdvihují představitelé sociálního učení, jako Bandura, kromě jiného i význam odměny a trestu.⁴⁰

2.2 Hodnoty

Neméně podstatnou roli v životě člověka hrají hodnoty, které úzce souvisí s některými psychickými procesy, jako jsou motivace, potřeby a postoje. Jejich definice je však velmi složitá. V dějinách filosofie vytvořila celá řada myslitelů různé teorie hodnot (např. Kant, Marx a další). Pro naše účely však bude významnější zabývat se hodnotami z hlediska psychologie a axiologie, a proto se pomocí odborné literatury pokusíme tento pojem alespoň blíže vymežit.

³⁷ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 130-133; HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*, s. 53-61; VACEK, P. *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*, s. 12-31.

³⁸ Srov. BOCAN, M., MAŘÍKOVÁ, H., SPÁLENÝ, A. *Hodnotové orientace dětí ve věku 6-15 let*, s. 18.

³⁹ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 129.

⁴⁰ Srov. VACEK, P. *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*, s. 11 a s. 47.

Např. Vágnerová říká: „*Hodnotou se stává to, co může uspokojit subjektivně důležitou potřebu.*“⁴¹

Balcar považuje hodnoty za nejobecnější zájmy, díky jejichž vzájemnému vztahu podřízenosti a nadřazenosti sestavuje člověk právě osobní žebříčky hodnot.⁴²

Nakonečný uvádí: „*Hodnoty jsou vlastním obsahem emocí, které jsou prožíváním hodnot a dávají lidskému životu smysl.*“⁴³

Dle Saka „*hodnoty představují oproti základním potřebám motivaci více socializovanou, kultivovanou, proto také působí ve větším sociálním časoprostoru se silnějšími vazbami na společenské systémy.*“⁴⁴

Kučerová ve své axiologii popisuje hodnoty jako určité kvality objektu či vztahy vznikající v průběhu socializace, které jsou obrazem existencionálních, civilizačních a kulturních potřeb člověka, jsou relativní a nejsou absolutně platné.⁴⁵

Z již uvedených definic je zřejmá různorodost ve snaze vymezení pojmu hodnota, což se odráží i v problematice jejich dělení. Nejčastěji je však za hodnotu považována vlastnost nějakého předmětu či jevu v souvislosti s jeho důležitostí. I přes tuto složitost v jejich dělení považují za důležité uvést alespoň některé z nich.

Například Kučerová udává toto dělení hodnot:

- **Přírodní hodnoty - vitální** - souvisí s tělesnými potřebami (zdraví, svěžest...).
- **sociální** - týkají se vztahu člověka k druhým a sobě samému (milovat, být milován, touha po úspěchu...).
- **Civilizační hodnoty** - souvisí se společenskou organizací a výrobou.
- **Duchovní hodnoty** – vyjadřují potřebu smyslu, jednoty sebe a světa, uvědomělého řádu (spravedlnost, svoboda, pravda).⁴⁶

Tondl dělí hodnoty na hodnoty epistemické (poznávací, kognitivní), hodnoty etické, hodnoty estetické, hodnoty technologické, hodnoty zdravotní, hodnoty ekologické.⁴⁷

Zcela odlišné dělení vytvořil např. Frankl, který rozšířil dělení hodnot na tvůrčí, zážitkové a postojové, ve všech třech případech však ukazuje na jejich duchovní

⁴¹ VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*, s. 169.

⁴² Srov. BALCAR, K. *Úvod do studia psychologie osobnosti*, s. 134.

⁴³ NAKONEČNÝ, M. *Lidské emoce*, s. 109.

⁴⁴ SAK, P. *Proměny české mládeže*, s. 65.

⁴⁵ Srov. KUČEROVÁ, S. *Úvod do pedagogické antropologie a axiologie*, s. 39-42.

⁴⁶ Srov. tamtéž, s. 39-42.

⁴⁷ Srov. TONDL, L. *Hodnocení a hodnoty: Metodologické rozměry hodnocení*, s. 160.

charakter a rozhodnutí se pro ně označuje jako nejvyšší morální výkon člověka.⁴⁸ Jiné dělení dle obsahu udává Velký slovník naučný, ve kterém jsou hodnoty děleny na estetické, poznávací, morální, biologické, náboženské a další.⁴⁹ Někteří psychologové zase při klasifikaci hodnot vycházejí např. z Maslowovy hierarchie potřeb.

Za jedny z velmi důležitých hodnot lze považovat právě hodnoty etické, které se přímo odrážejí v jednání jedince, jsou vázané na etické normy, které jsou většinou pevně dány společností a kulturou a působí jako regulátory chování ovlivněné přítomností možných sankcí.⁵⁰

Z psychologického hlediska vznikají hodnoty po celý život na základě získaných zkušeností, díky nimž se mohou i měnit. Neexistují tedy samy o sobě, jsou zcela individuální, mají subjektivní ráz, mohou však také působit jako regulační mechanismy. Mohou však být i hodnoty, které mají nadosobní charakter (hodnoty skupinové nebo všelidské) odpovídající společensko-historické situaci.⁵¹

Člověk ve svém životě utváří soustavy hodnot mající určité hierarchie. Některé hodnoty mohou být pro daného jedince svou podstatou významnější, a proto mohou ovlivňovat celou hierarchii. Tak jako se v závislosti na zkušenostech nabývaných v průběhu lidského života mění význam jednotlivých hodnot, mohou se měnit i celé hierarchie.⁵²

Hartl označuje hierarchii hodnot za „*dle důležitosti uspořádaný systém hodnot, který je součástí společenského vědomí a určuje nejobecnější postoje, životní styl a morálku každého člověka.*“⁵³

Na základě výzkumů přijatých hodnot sestavil Sak sedm typů osobitého zaměření, tzv. hodnotových orientací:

- Egoisticko-materialistická orientace odpovídající hodnotám týkajících se majetku, prestiže.
- Profesně-rozvojová orientace preferuje hodnoty související se vzděláním a seberealizací prostřednictvím práce.
- Reprodukční orientace vyzdvihuje hodnoty spojené s rodinou, láskou.
- Globální orientace zdůrazňuje hodnoty jako mír, zdraví.

⁴⁸ Srov. ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*, s. 61.

⁴⁹ Srov. KOLEKTIV AUTORŮ. *Velký slovník naučný. A-L*, s. 539.

⁵⁰ Srov. ČAKIRPALOGLU, P. *Psychologie hodnot*, s. 334-335.

⁵¹ Srov. tamtéž, s. 169.

⁵² Srov. MIŠÍK, O. *Psychologická charakteristika osobnosti*, s. 73-74.

⁵³ HARTL, P. *Psychologický slovník*, s. 62-63.

- Liberální orientace je zaměřená na převládající hodnoty svobody, demokracie.
- Sociální orientace považuje za zásadní hodnoty spojené s prospěšností a angažovaností k druhým.
- Hédonistická orientace pokládá za důležité hodnoty týkající se koníčků, zájmů a přátelství.⁵⁴

Hodnoty jsou determinovány především společensky ve smyslu různých očekávání a požadavků. K jejich předávání dochází nejprve v rodině v průběhu primární socializace a dále pak po celý život prostřednictvím svého nejbližšího okolí: školního prostředí, vrstevníků a dalších sociálních skupin. Podstatnou úlohu zde hraje i vliv různých médií.

2.3 Vliv rodinného prostředí na morální vývoj a utváření hodnotových systémů

Rodina je jedním z nejdůležitějších činitelů při primární socializaci člověka. Z hlediska morálního vývoje je proces socializace především „*integrováním do společensko-kulturních poměrů*.“⁵⁵ Při tomto procesu je utvářena tzv. modální osobnost, což znamená osobnost sdílející znaky konkrétní společnosti v oblasti utváření pravidel soužití a chování, mravů, tradic, ale také přijímání určitých hodnot.⁵⁶

Např. Kučerová uvádí ve svém díle *Člověk, prostředí a výchova*: „*Problém člověka je problém hodnot, problém výchovy člověka je problém výchovy k hodnotám*.“⁵⁷

Hodnoty jsou přijímány pomocí složitého systému zvnitřňování, který má několik fází:

- **informace** (existenci hodnoty a podmínky její realizace),
- **transformace** („přeložení“ informací do vlastního individuálního jazyka),
- **angažování se** (akceptace, či negace hodnoty),
- **inkluze** (zapojení hodnoty do hodnotového systému),
- **dynamizace** (změny osobnosti vyplývající z přijetí, anebo nepřijetí hodnoty).⁵⁸

Přijetí řebříčků hodnot v rámci socializace je součástí jednoho ze základních úkolů výchovy v rodině, která směřuje k vytvoření morálně zralé a zodpovědné osobnosti.

⁵⁴ Srov. SAK, P. *Proměny české mládeže: česká mládež v pohledu sociologických výzkumů*, s. 78–101.

⁵⁵ HELUS Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*, s. 71.

⁵⁶ Srov. tamtéž, s. 76.

⁵⁷ KUČEROVÁ, S. *Člověk, hodnoty, výchova.*, s. 18.

⁵⁸ Srov. HORÁK, J. *Kapitoly z teorie výchovy. Díl 1: Problematika hodnot a hodnotové orientace*, s. 48.

Z psychologického hlediska spočívá tento složitý úkol ve formování osobnosti dítěte a jeho charakteru, což je „*soubor psychických vlastností, které jsou důležité z hlediska morálního, společenského: kladný či záporný vztah k lidem, svědomitost, odpovědnost, pracovitost, vytrvalost, sebeovládání atd.*“⁵⁹ Dále ve vývoji svědomí, které lze chápat jako „*vnitřní systém morální sebekontroly a autoregulace,*“⁶⁰ utváření postojů, které se skrytě formují až do období puberty, především díky názorům rodiny na chování okolních lidí. Neméně důležitý je i rozvoj morální a emoční inteligence prostřednictvím sociálního učení, které patří mezi zásadní nástroje socializace. Kromě toho přijímá dítě v průběhu socializace názory a chování dle vzoru svých rodičů a významných blízkých. Získává důležité základy pro dovednosti v oblasti sociální komunikace, ale také morální vlastnosti a schopnosti, jako jsou morální vědomí, usuzování, jednání i velmi specifické altruistické a prosociální chování, která úzce souvisejí s empatií a přinášejí prospěch především druhým.⁶¹

Proces socializace tedy umožňuje získávání, fixaci a využití sociálních zkušeností prostřednictvím určitých způsobů chování a jednání. Za hlavní formy sociálního učení jsou považovány sociální posilování, při kterém hraje důležitou úlohu systém odměn a trestů.⁶² Dále sociální imitace neboli nápodoba chování druhých a identifikace, kterou definuje Čáp jako „*záměrné úsilí o převzetí způsobu chování modelu, se kterým se jedinec identifikuje, ke kterému má silný emoční vztah.*“⁶³ Lidé si upevňují a osvojují pouze ty způsoby chování, které odpovídají ideologii, se kterou se ztotožňují.⁶⁴

Některé výzkumy pořádané různými organizacemi, jako je např. Národní institut dětí a mládeže (dále jen NIDM), uvádějí, že současní rodiče předávají svým dětem zásadní morální hodnoty a sociální dovednosti a dbají na budování vlastností, jako jsou pravdomluvnost, slušné chování, učení se a další. Nedostatečný důraz je však kladen na význam spolupráce či pomoci ostatním.⁶⁵ Což zdůrazňuje ve své knize Sobecká společnost i Gerhardtová, která zmiňuje význam péče rodičů o potřeby a pocity svých dětí. V tomto případě se nejedná o materiální prostředky, ale o čas, který svým dětem věnujeme, o srdečné a pevné, chápající vztahy v rodině. Protože teprve v tomto případě

⁵⁹ ČÁP, J., MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*, s. 339.

⁶⁰ Tamtéž, s. 338.

⁶¹ Srov. tamtéž, s. 343-345.

⁶² Srov. ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*, s. 72-77.

⁶³ ČÁP, J., MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*, s. 194.

⁶⁴ Srov. tamtéž, s. 195.

⁶⁵ Srov. BOCAN, M., MAŘÍKOVÁ, H., SPÁLENÝ, A. *Hodnotové orientace dětí ve věku 6-15 let*, s. 59.

se může u dětí vyvinout opravdový zájem a soucit o druhé.⁶⁶ Avšak např. Martínek poukazuje na opačnou snahu některých dnešních rodičů naučit své děti obstát a prosadit se v široké konkurenci dnešní společnosti za každou cenu i s použitím agrese.⁶⁷

Rodinná výchova by měla ovlivňovat morální vývoj dětí, především v oblasti morálních hodnot, protože jak uvádějí manželé Eyrovi, především chování, které je spojené se správnými morálními zásadami, má důležitý význam pro šťastný a spokojený život. Upozorňují na katastrofické následky uvolněné výchovy a odmítání předávání tradičních morálních zásad dětem, jako příklad uvádějí 60. léta a generaci „Květinových dětí“. Ve své knize *Jak naučit děti hodnotám* vyzdvihují důležitost rodiny před ostatními institucemi a upozorňují na mnohem hlubší význam tohoto prostředí díky blízkosti rodinných vazeb, zároveň také zdůrazňují zásadní odpovědnost rodiny za výchovu dětí. Ve své knize sestavili dvanáct zásadních hodnot, které považují pro správné morální jednání dětí za důležité. Všechny tyto hodnoty odpovídají pravidlu, které za zásadní považuje ty hodnoty, jež „*prospívají jak člověku, který je uznává, tak lidem, s nimiž v duchu této hodnoty jedná.*“⁶⁸ Za zcela zásadní hodnoty, které je nutné v rámci výchovy v rodině dětem předat, považují poctivost, odvahu, mírumilovnost (nekonfliktnost), samostatnost a výkonnost (individualitu a odpovědnost), sebekázeň a střídmost, věrnost a zdrženlivost, oddanost (podpora) a spolehlivost (důslednost), respekt a úctu (např. k životu, autoritám, stáří, přírodě), dobré vychování a zdvořilost, lásku, nesobeckost a citlivost (empatii, toleranci), vlídnost a srdečnost (ohleduplnost), spravedlivost a odpuštění.⁶⁹

Vliv vhodného rodinného prostředí a především správného výchovného působení se tedy projeví i v oblasti pozitivních morálních vlastností, jako je vzájemná úcta k lidem, ale i věcem, starostlivost, ochota, zodpovědnost, spravedlivost, čestnost, cílevědomost a snaha o spolupráci s ostatními, což značně ulehčí vstup do školního prostředí a dalších etap života.⁷⁰

S nástupem dítěte do školy dochází do určité míry k omezení vlivu rodinného prostředí na osobnost a morální vývoj dítěte. Říčan upozorňuje, „*že další vývoj mravního života bude záležet do velké míry na tom, jak školní dítě, pubescent*

⁶⁶ Srov. GERHARDTOVÁ, S. *Sobecká společnost*, s. 87.

⁶⁷ Srov. MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*, s. 17.

⁶⁸ EYRE, L., EYRE, R. *Jak naučit děti hodnotám*, s. 12.

⁶⁹ Srov. tamtéž, s. 8-18.

⁷⁰ Srov. ČAČKA, O. *Psychologie dítěte*, s. 113-114.

*a adolescent chápou dobro a zlo, jak rozumějí mravním principům, jak zdůvodňují, proč se to či ono má, nebo nemá dělat.*⁷¹

Zkoumat vliv krizových prvků v současné společnosti je obtížné, protože rodina není jediný činitel socializace dítěte, i když patří, obzvlášť v dětství, mezi zásadní. Je nutné se tedy zmínit i o některých dalších činitelích, jako je škola, vrstevnická skupina a média, která mohou do značné míry socializaci ovlivnit.

2.4 Vliv školního prostředí na morální vývoj a utváření hodnotových systémů

Dalším důležitým prostředím v životě člověka je škola. Ta by měla být jakousi „dílno lidskosti“, která významnou měrou přispívá prostřednictvím výchovy a vzdělávání k celkovému rozvoji osobnosti.⁷² Školní prostředí je dalším prostorem, ve kterém probíhá socializace dítěte, tzv. řízená socializace. Zde nastává pro dítě složitá úloha, která s sebou přináší mnoho nových pravidelných povinností, ale také jiný denní řád a v poslední řadě především nové společenské prostředí. Toto prostředí má již ve svých vzdělávacích cílech zakotveno předávání duchovní a hmotné tradice a kultury. Dalším důležitým úkolem školy je rozvíjení vlastních dispozic dětí a získávání všech kompetencí souvisejících se základním vzděláváním, a to především sociálních a personálních. Právě zde dochází k významnému střetu dvou systémů: světa dospělých a vrstevníků. Sem si dítě přináší zvyky, postoje a určité systémy hodnot nabyté v rodině, které si fixuje nebo utváří v závislosti na získaných zkušenostech systémy nové. Tyto hodnoty získané v rodinném prostředí však mohou kolidovat s požadavky a přístupem školy.⁷³ V tomto prostředí dochází k tzv. „*scholarizaci - začlenění do systému institucionálního vzdělávání a výchovy*“, ⁷⁴ které s sebou přinášejí i novou roli a status žáka.

Z hlediska vývojového období, které je pro tuto práci významné, je třeba charakterizovat mladší školní věk. Nejednotnost autorů v upřesnění věkového rozsahu tohoto období se projevuje v některé literatuře tím, že je mnohdy uváděno dělení školního věku na mladší, střední a starší, jinde najdeme pouze mladší (6-11 resp. 12let) a starší školní věk (12-15let). Podle Říčana je toto období charakteristické především

⁷¹ ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 224.

⁷² Srov. ČAČKA, O. *Psychologie dítěte*, s. 114-115.

⁷³ Srov. HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*, s. 185.

⁷⁴ HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*, s. 185.

povinnou školní docházkou a postojem k okolnímu světu, který nazývá střízlivým realismem.⁷⁵ V oblasti morálního vývoje lze toto období považovat za jakési přechodné mezi dětstvím a dospělostí, jedná se zde o stádium konvenční morálky, které začíná být ovlivněné působením vlastního svědomí.⁷⁶

Škola tedy vychází ze socializačních návyků dítěte získaných v rodině, snaží se korigovat či nahrazovat jejich případné nedostatky, aby mohly děti v tomto novém prostředí dosahovat co nejlepších výsledků, které pak dále uplatní ve svém budoucím životě.⁷⁷

Jednou z nejvýznamnějších podmínek pro přizpůsobení se školnímu prostředí je akceptace standardních norem chování. Morální vývoj dítěte je v tomto období silně ovlivněn nejenom působením vlastního klimatu třídy a školy, ale významnou úlohu zde hraje především vliv vrstevnické skupiny. Vlivu školního prostředí se budeme ještě věnovat v kapitole o rizikovém morálním jednání dětí.

2.5 Vliv vrstevnické skupiny na morální vývoj a utváření hodnotových systémů

Díky kontaktu s nejbližším sociálním okolím, v tomto případě vrstevnickou skupinou, dochází k transformaci dítěte v sociální bytost. Po rodinném prostředí, ve kterém probíhá primární socializace za vzájemné interakce s různými věkovými kategoriemi se dítě dostává do školního prostředí, ve kterém hraje důležitou úlohu právě vrstevnická skupina. Pro úspěšné zapojení do této skupiny je nutné projít určitými fázemi, které však s sebou mohou nést určitá úskalí, v podobě nevhodného výběru vrstevnické skupiny. Prvním úkolem je tedy jakási diagnostika cílů dané skupiny, zaujetí se pro ně a přihlášení se k nim. Další fází je identifikace s cíli skupiny a postupné ztotožnění se s nimi, včetně přijetí skupinových hodnot a norem chování, které společně tvoří základ vztahů v dané skupině. Završením této socializace je převzetí rolového chování a akceptace mechanismů sociální kontroly.⁷⁸

Dítě ve svém životě prochází celou řadou různých sociálních skupin, ať již formálních či neformálních. Díky nim získává nové společné zážitky, nový způsob sebeuplatnění, překonává sociální izolaci, pochopí význam spolupráce, učí se řešit

⁷⁵ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 157.

⁷⁶ Srov. ČÁP, J., MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*, s. 231.

⁷⁷ Srov. HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*, s. 181- 185.

⁷⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *Sociální pedagogika*, s. 120.

problémy a konflikty, prosazovat se v kolektivu, ale také poznávat samo sebe. Vrstevnická skupina s sebou přináší více rovnoprávných vztahů, osobní nezávislost, nepostradatelný pocit sounáležitosti, ochrany a bezpečí.⁷⁹

Vliv vrstevnické skupiny se projevuje i v běžných každodenních věcech, jako je způsob oblékání, výběr poslouchané hudby, způsob trávení volného času, výběr ostatních přátel či způsob chování k ostatním.

Podle Výrosta mají vrstevnické vztahy vliv na jedince z hlediska rozvoje mezilidských vztahů a interakcí, pomáhají pozitivně formovat dovednosti, návyky, ale také postoje a hodnoty, podílejí se na rozvoji sociální stránky osobnosti (ovlivňují empatii, komunikaci, kooperaci...) a zároveň působí i výchovně.⁸⁰

Vliv vrstevnické skupiny se projevuje v celé šíři osobnosti a význam tohoto vlivu roste především v období adolescence, ne vždy se však tento vliv projevuje pouze pozitivně. Potom může docházet k patologickým jevům spojeným s projevy asociálního až delikventního jednání, kterými se budeme podrobněji zabývat v samostatné kapitole.

Kromě již jmenovaných sociálních skupin ovlivňuje v současné době osobnost dítě nezanedbatelným způsobem také svět médií.

2.6 Vliv masmédií na morální vývoj a utváření hodnotových systémů

Současná společnost je značně ovlivněna různými výdobytky moderní techniky. Masmédia mají v dnešní společnosti mnoho neodmyslitelných funkcí, celá řada z nich však ovlivňuje náš život bohužel i v negativním smyslu.

Spousta uvádí základní dělení masmédií a jejich funkcí.

Masmédia dělí na:

- Tištěná – noviny, časopisy, knihy...
- Elektronická – rozhlas, televize, počítač, video, Internet....

Dále definuje tyto základní funkce masmédií:

- Informativní – jedná se o běžné informování čtenářů a posluchačů z různých oblastí.
- Komunikativní – jde o běžné dorozumívání a přenos sdělení.
- Formativní – svým působením ovlivňuje utváření názorů a postojů adresátů.

⁷⁹ Srov. KLAPILOVÁ, S. *Kapitoly ze sociální pedagogiky*, s. 31-35.

⁸⁰ Srov. VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie*, s. 267.

- Rekreativní – slouží jako zdroj odpočinku, zábavy a relaxace.⁸¹

Současná vzrůstající obliba masmédií, která svým působením mohou ovlivňovat hodnotové struktury dětí a vytvářet fiktivní obraz, který lze velmi těžko odlišit od reálného světa, je varovným signálem pro celou společnost. Na tento problém poukazuje mimo jiné i Spousta: „*Masová média (především televize a rozhlas) a nezodpovědnost některých tvůrců jejich programů ohrožují postoje a chování nejmladší generace (ale nejen jí).*“ Dále uvádí, že tyto prostředky mají svůj podíl na „*současné devalvaci hodnot a ztrátě mravní odpovědnosti a zábran, ale též na deformaci estetického cítění a vkusu.* Reklamu pak považuje za nástroj masové manipulace.“⁸² Je zcela jednoznačné, že různé druhy masmédií ovlivňují do různé míry každého z nás. Míra tohoto vlivu je zcela individuální, lze říci, že tomuto vlivu snáze podléhají osoby s nižšími intelektovými schopnostmi nebo na nižší morální úrovni.⁸³

„*Média ovšem na děti nepůsobí osamoceně, ale vždy v kontextu dalších socializačních činitelů, jako je rodina, škola, vrstevnická skupina, ve které se dítě pohybuje, ale i v kontextu celkového systému hodnot dané společnosti.*“⁸⁴

Bohužel velká část dnešní konzumní společnosti by si trávení svého volného času bez televize a internetu nedokázala ani představit. Média ovlivňují nejen utváření sociální reality, ale také vlastní osobní představy dětí. Volným časem, který stráví děti pasivně u televizních obrazovek a internetu, se zabývá celá řada výzkumů. Jedním z nich je i výzkum NIDM, který uvádí, že čím starší děti jsou, tím delší čas tráví před televizní obrazovkou. U dětí ve věku od 10 do 12 let je to cca do jedné hodiny denně, o víkendu i více. A čas trávený před monitory svých počítačů je pak u této věkové skupiny kolem 30 minut denně, a to formou hraní her nebo komunikací na různých sociálních sítích. Nelze však vždy hovořit pouze o zábavě, děti využívají internet i jako zdroj získávání informací do školy, což přispívá ke zvyšování počítačové gramotnosti.⁸⁵

Právě v této oblasti je možné poukázat na již uváděné problémy současné rodiny spojené s její přetížeností a následnou kompenzací času věnovaného dětem veškerými vymoženostmi moderní společnosti na úkor společně aktivně trávených chvil. I díky této přetíženosti je možné pozorovat nedostatečnou kontrolu rodičů nad volným časem

⁸¹ Srov. SPOUSTA, V. *Hromadné sdělovací prostředky a výchova*. In KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. a kol. *Člověk – prostředí – výchova. K otázkám sociální pedagogiky*, s. 63-70.

⁸² Tamtéž, s. 66.

⁸³ Srov. tamtéž, s. 73.

⁸⁴ BOCAN, M., MAŘÍKOVÁ, H., SPÁLENÝ, A. *Hodnotové orientace dětí ve věku 6-15 let*, s. 92.

⁸⁵ Srov. BOCAN, M., MAŘÍKOVÁ, H., SPÁLENÝ, A. *Hodnotové orientace dětí ve věku 6-15 let*, s. 92-96.

svých dětí a především nad tímto způsobem jeho trávení. Je tedy možné přisuzovat přílišnému trávení času před televizní obrazovkou nebo monitorem počítače velký podíl i na asociálním chování některých dnešních dětí díky devalvaci hodnot, na kterou poukazuje Spousta. Vše souvisí s jednoduchou dostupností tohoto způsobu trávení volného času a především pak s nevhodným výběrem sledovaných pořadů, ale také her nabízených internetem a různými dalšími způsoby zábavy umožňované na sociálních sítích.

Všechny výše uvedené faktory formují do značné míry osobnost dítěte a její morální profil včetně jeho hodnotových žebříčků. Zásadní roli však hraje právě vliv rodiny, je proto nutné, aby byly dětem v rodině předány všechny důležité hodnoty, ve kterých nefiguruje pouze materiální zaměření, a aby byl tento vliv dostatečně silný. Důležitou úlohu hraje i pevné a láskyplné zázemí, ochotné řešit problémy, na které se vždy mohou děti s důvěrou obrátit. Významnou úlohou rodiny by měla být i jakási kontrolní role nad způsobem trávení volného času svých dětí, nad vhodnou volbou televizních programů nebo vhodností navštěvovaných internetových stránek.

Rodina, která správně zabezpečuje všechny své funkce a aktivně tráví svůj volný čas společně s dětmi, svým správným vedením chrání děti před zvýšeným sklonem k rizikovým projevům chování a přispívá tak zdravému vývoji osobnosti dítěte. Jak uvádí výzkum NIDM, *„zdravý vývoj dítěte v rodině tak přispívá ke snadnějšímu osvojení si všech kompetencí k učení, k řešení problémů, komunikativních, sociálních a personálních, občanských a pracovních.“*⁸⁶

⁸⁶ BOCAN, M., MAŘÍKOVÁ, H., SPÁLENÝ, A. *Hodnotové orientace dětí ve věku 6-15 let*, s. 61.

3. Nejčastější projevy rizikového morálního jednání dětí

V této kapitole se chceme zabývat různými typy jednání dětí v mladším školním věku, které vykazují morální deficity. E. Vaníčková se ve svém příspěvku pro konferenci o rodinné politice zamýšlí nad chováním dnešních dětí, ve kterém pozoruje nárůst varovných rizikových prvků, jako je zvyšování počtu suicidálního chování a úmyslného sebepoškozování, rostoucí delikvence a agresivita, projevující se zejména v mezilidské komunikaci a při řešení konfliktů.⁸⁷ Martínek vidí jako jednu ze zásadních příčin patologického chování právě vliv rodinného prostředí a výchovy v něm.⁸⁸ Vágnerová přímo uvádí, že nevhodné rodinné prostředí s nedostatkem podnětů nebo takové prostředí, které je zdrojem nevhodného příkladu chování a odlišného normativního a hodnotového systému, se velkou měrou podílí na problematickém chování dětí.⁸⁹

Pipeková uvádí nejčastější dělení rizikového chování, odlišujícího se od společností stanovené normy, na tyto typy:

- disociální,
- asociální,
- antisociální.

Disociálním chováním lze označit nespolečenské chování ve formě zlovyků, vzdorovitosti, negativismu a lži. **Asociální** chování je v rozporu s morálkou společnosti, nepřekračuje však ještě právní normy. Jedná se o drobné krádeže, útěky, záškoláctví, závislostní chování a různé formy autoagrese. **Antisociální** jednání je jednáním protispolečenským, které již porušuje právní normy. Mezi nejčastější projevy patří krádeže, loupeže, sexuální delikty, vandalství, vraždy, terorismus a organizovaný zločin.⁹⁰

Vágnerová uvádí další dělení na **poruchy agresivní** (šikana, vandalismus, rvačky) a **neagresivní** (lži, podvádění, záškoláctví, útěky a toulky).⁹¹

Samostatnou kapitolou jsou poruchy chování spojené se školou. U dětí v mladším školním věku se dnes bohužel setkáváme s celou řadou projevů převážně asociálního

⁸⁷ Srov. VANÍČKOVÁ, E. *Rodičovské kompetence a renesance výchovy*. In Sborník příspěvků z V. konference o rodinné politice na téma *Rodina na prahu 21. století*, s. 35.

⁸⁸ Srov. MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*, s. 99.

⁸⁹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Školní a poradenská psychologie*, s. 148.

⁹⁰ Srov. PIPEKOVÁ, J. a kol. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*, s. 193.

⁹¹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Školní a poradenská psychologie*, s. 161.

chování, ve formě nerespektování norem školního prostředí daných školním řádem, různým nevhodným chováním ke spolužákům a vyučujícím, ale také vandalstvím vůči majetku a vybavení školy.⁹²

3.1 Neagresivní projevy

Jedním z typických projevů neagresivního chování dětí, které lze považovat za nejmírnější projev patologie, je **lež**, tzv. pravá lež, která je použita úmyslně a vědomě. Dítě tuto formu lži často používá jako jakýsi úhybný manévr před potížemi. Záleží na četnosti, účelu a mnohdy i na bližších okolnostech, které ke lži vedou. Za lží může stát negativní vliv party, příliš přísná výchova nebo i negativní osobní vlastnosti (egoismus, bezohlednost..).⁹³

Podvádění je další z projevů spadající do této kategorie, související převážně se školním prostředím. I zde může důležitou úlohu sehrát právě vliv vrstevnické party, kde je toto chování často považováno za běžný způsob obrany. Podvod tedy můžeme chápat jako sociálně neakceptovatelnou reakci v různé vysoce zátěžové situaci, zkratovou reakci nebo naučený způsob jednání používaný účelově bez pocitu viny.⁹⁴

Dalším nevhodným způsobem řešení problémových situací jsou různé formy **úteků, toulek či záškoláctví**. Dítě se snaží své problémy vyřešit útekem z problémového prostředí a to buď impulsivně, zkratkovitě či opakovaně, formou plánovaných chronických úteků. Toulání je typické dlouhodobé chování, kterým často pokračují úteky z domova. Jedná se většinou o řešení závažnějších dlouhodobých problémů především u starších dětí, ale mohou být i situace spojené s dobrodružstvím, pozitivně oceňované vrstevníky.⁹⁵ Záškoláctví je vázáno na negativní vztah ke školnímu prostředí, na neakceptování pozitivních hodnot vzdělávání. Jeho příčinou může být nevhodný vliv rodinného prostředí a party, v některých případech i šikana, nefungující kolektiv či závažné prospěchové problémy, jejichž podkladem mohou být např. nižší rozumové dispozice. Martínek spatřuje v záškoláctví jeden z výrazných problémů dnešního školství.⁹⁶

⁹² Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Školní a poradenská psychologie*, s. 161.

⁹³ Srov. tamtéž, s.161.

⁹⁴ Srov. tamtéž, s.162.

⁹⁵ Srov. tamtéž, s.162-163.

⁹⁶ Srov. MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*, s. 97-98.

3.2 Agresivní projevy

Jedním z nejdůležitějších znaků těchto poruch chování je omezování základních práv ostatních za použití násilí, agrese, což „je jednání, jímž se projevuje násilí vůči některému objektu, nebo nepřátelství a útočnost s výrazným záměrem ublížit.“⁹⁷ Tyto agresivní poruchy mají celou řadu příčin a lze na ně nahlížet dle různých hledisek. Jedním z nich je četnost a míra závažnosti, motivace činu a jeho zaměření, jeho sociální kontext (individuální či skupinové násilí), zda jde o přiměřenou obrannou reakci či o ventil nespokojenosti, případně vlastní pocit uspokojení z agrese. Agresi lze dělit i podle toho, zda je zaměřena proti věcem, zvířatům či lidem nebo zda jde o agresi verbální či fyzickou.⁹⁸

Již v mladším školním věku se lze, nikoli výjimečně, setkat s drobnými **krádežemi** jako dalším projevem patologického chování. Dle Vágnerové je lze považovat za „násilné porušení normy respektu k soukromému vlastnictví.“⁹⁹ U krádeží je nutné rozlišit, zda dítě krade **pro sebe** (za účelem uspokojení potřeb nebo citového strádání) nebo **pro druhé** (např. k dosažení prestiže či konformity k vrstevníkům).¹⁰⁰

Dalším problémovým chováním je **vandalismus**, což je poškozování a ničení cizích věcí, které je impulsivním jednáním za účelem vybití energie s různou motivací. Typické je zejména ničení školního majetku, které je projevem negativního vztahu ke škole, ale také projevem nesprávně vybudovaného vztahu k hodnotě věcí a lidské práci vůbec.¹⁰¹

3.3 Šikana

Jedním ze závažných problémů, se kterým se naše školství v současné době potýká, je sociálně patologické chování, které můžeme mnohdy pozorovat již na prvním stupni základní školy, zvané šikana. Martínek uvádí, že se s šikanou ve školním prostředí setká zhruba 41% dětí. Za šikanu lze označit záměrné a opakované týrání spojené s agresí a manipulací, které je výrazem zneužití síly a moci. Mezi nejčastější oběti patří děti, které očividně působí na své okolí jako slabí jedinci, děti, jejichž rodiče o ně příliš dlouho přehnaně pečují a ochraňují je, handicapované děti a učitelské děti. Co se

⁹⁷ MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*, s. 9.

⁹⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Školní a poradenská psychologie*, s. 166.

⁹⁹ VÁGNEROVÁ, M. *Školní a poradenská psychologie*, s. 167.

¹⁰⁰ Srov. tamtéž, s. 167-169.

¹⁰¹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Školní a poradenská psychologie*, s. 169.

typologie agresorů týká, lze je rozdělit na agresory hrubé - využívající fyzické síly, jemné - kteří jsou často v očích učitele považováni za vzorné, „srandisty“ - baviče a specialisty na ekonomickou šikanu z vysoce materiálně zaměřených rodin. Šikana má určité charakteristické znaky, mezi které patří převaha síly (psychické, fyzické, mentální či množstevní) nad obětí, útok může být krátkodobý či dlouhodobý a oběť jej vnímá jako nepříjemný.¹⁰²

Vágnerová uvádí tyto druhy šikany: fyzické násilí a ponižování, psychické ponižování a vydírání, destruktivní aktivity na majetku oběti.¹⁰³

Šikana má několik stádií. Prvním je **ostrakismus**, což je fáze vyčlenění až úplného vytěsnění oběti z kolektivu spojená s jeho pomlouváním. Typické je to, že dítě začne navštěvovat jiné ročníky, nejčastěji ty nižší, které se s ním ještě baví. Šikanované dítě se začne hůře učit a nesoustředí se. Tuto fázi vystřídá **fyzická agrese nejrůznějšího typu a psychická manipulace**. U šikanovaného dítěte se pak mohou vyskytnout i různé somatické potíže (bolesti břicha, hlavy, teplota), emoční výkyvy, změny chování, objevují se známky tělesného násilí (modřiny, škrábance...), dochází k poškozování osobních věcí a celkové změně přístupu ke škole. Následuje **vytvoření jádra**, které posílí pozici šikanujícího natolik, že se ho kolektiv sám bojí, a proto se oběti nezastane a ani jí nepomůže a vlastně se tím staví na stranu šikanujícího. Dochází k jevu, který se nazývá „pyramida šikanování“. Zvyšuje se intenzita a častost útoků. Předposlední fází je **vytvoření norem**. Šikanování se již pro oběť stává běžným způsobem (normou) chování svého okolí, automaticky přijímá jakousi roli sluhy a zesměšňovaného. Poslední konečnou a téměř bezvýchodnou situací je **stádium totality**.¹⁰⁴ Martínek o této fázi hovoří jako „o úplném nastavení norem, kdy v kolektivu vládnu agresori, ostatní je poslouchají na slovo, všichni je brání, včetně oběti.“¹⁰⁵

Nejzávažnějšími důsledky šikany nejsou pouze projevy akutního psychického i somatického poškození zdraví, jde především o dlouhodobé následky, často se projevující jako posttraumatická stresová porucha, dále jde též o poruchy spánku, snížení imunity a depresivní poruchy. Velice závažné případy šikany mohou vést i k pokusům o sebevraždu.¹⁰⁶

¹⁰² Srov. MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*, s. 109-142.

¹⁰³ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Školní a poradenská psychologie*, s. 195.

¹⁰⁴ Srov. MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*, s. 117-128.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 128.

¹⁰⁶ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Školní a poradenská psychologie*, s. 197.

Velkým problémem současné doby je tedy narůstání projevů rizikového chování dětí, ať již jde o pouhé drobné prohřešky ve smyslu výraznější vzdorovitosti či lhaní nebo o závažnější problémy krádeží, záškoláctví či šikany. Jak někteří zde citovaní autoři uvádějí, jde převážně o problém související s nevhodným způsobem výchovy, s její přehnaně autoritativní formou, lhostejnou výchovou či nedůsledností a přílišnou volností ve výchově bez vymezení mantinelů.

4. Možné souvislosti mezi krizovými prvky v životě současné rodiny a rizikovým morálním jednáním dětí

Problém krize současné rodiny patří k jedněm z mnoha problémů dnešní doby. Je však zcela zásadně spojen s krizí celé společnosti, která se nechává ovlivňovat majetkem a s ním spojenými hodnotami a směřuje stále více ke konzumnímu způsobu života. Fromm tuto situaci, „*kdy chceme učinit každého a všechno včetně sebe sama svým majetkem*“,¹⁰⁷ označuje vlastnickým modem „*Mít*“. Obdobně se vyjadřuje i Kučerová, která označuje tuto dobu jako dobu, „*v níž člověk přestává tvořit hodnoty, ale má možnost disponovat věcmi. Neplatí již, že je člověk mírou všech věcí, ale že věci jsou mírou člověka, jeho prestiže, váhy, vlivu.*“¹⁰⁸ Přístup k výchově v rodině potom plně odpovídá stavu dnešní společnosti, tak jak ji charakterizovali např. tito zmiňovaní autoři.

Pokud se hlouběji zamyslíme nad současnou společností, jejíž analýzou se ve svém díle Sobecká společnost zabývá Gerhardtová, která tuto sobeckost definovala jako „*honbu za osobními zájmy bez ohledu na potřeby a zájmy jiných*“¹⁰⁹, zjistíme, že i když zde autorka popisuje západní společnost, lze některé společné znaky najít i v našem českém prostředí. Tuto sobeckost, která se do jisté míry odráží i v současné rodině a její výchově, lze přirovnat k projevům individualismu a egocentrismu, jimiž je do jisté míry stírán pocit sounáležitosti spojený s rodinným prostředím.

Jak bylo v první kapitole této práce citováno, prošla rodina až po současnost složitým vývojem, který se projevil změnou některých jejích funkcí, ale především v mnoha směrech vyrovnáním dělby práce v rámci rodiny a do jisté míry i rolí, na což je možné poukázat i v souvislosti s některými projevy krize rodiny. V tomto směru je za jeden ze zásadních mezníků považován dnes velice častý dvoukariérový život, na který v souvislosti s rodinou poukazuje v této práci citovaný Kraus, jehož následkem je i brzký návrat maminek do pracovního procesu. Jejich pracovní vytíženost a ekonomická nezávislost na mužích, jak uvádí Gerhardtová, svým způsobem snižuje ekonomický význam rodiny a destabilizuje její emocionální funkci.¹¹⁰

Pokud hovoříme o krizi současné rodiny, je třeba zdůraznit především v této práci již zmiňovanou přetíženost rodiny, její atomizaci a dezintegraci. Neustálé míjení se

¹⁰⁷ FROMM, E. *Mít nebo být?*, s. 23.

¹⁰⁸ KUČEROVÁ, S. *Člověk, hodnoty, výchova*, s. 175.

¹⁰⁹ GERHARDTOVÁ, S. *Sobecká společnost*, s. 19.

¹¹⁰ Srov. tamtéž, s. 161.

členů domácnosti ochuzuje děti o společně prožité chvíle. Děti pak hledají zábavu jinde a právě v tento moment sahají po jistých společnicích, televizi a internetu, což zmiňuje především Spousta ve svém příspěvku Hromadné sdělovací prostředky a výchova. Masáková poukazuje na důsledky přetížení a dezintegrace rodiny, jejíž následkem dochází k „*vnitřní nejistotě a hledání hranic v podobě výkyvů v chování*.“¹¹¹ Kvůli nedostatku času, který rodiče mohou svým dětem věnovat, dochází k selhávání mravního působení rodiny. Děti pak často hledají své vzory jinde. Právě v těchto případech hraje významnou úlohu vliv vrstevnické skupiny a různých médií. Následkem této situace je právě rizikové morální jednání, popisované v předchozí kapitole, které může v pozdějším věku vést až ke kriminální činnosti spojené se zvýšeným rizikem užívání návykových látek všeho druhu či různých dalších patologických závislostí, na což poukazuje ve svých knihách např. Martínek.

Jedním ze zásadních měřítek dobrého života člověka se stává jeho úspěch. Děti jsou v rodinách vedeny k prosazení se téměř za každou cenu, díky čemuž se setkáváme stále více s jejich sebestředností. To vede k snížení míry empatie a útlumu morálky a svědomí.¹¹²

Dnešní rodina také do značné míry opomíjí typickou soudržnost, která patří k zásadním znakům tradičního modelu rodiny. Dnes se setkáváme se značným snižováním významu předávání tradic a hodnot prostřednictvím starších generací. V dnešním složení rodiny najdeme vícegenerační soužití jen v malém množství případů. Děti se díky tomu neseťkávají každodenním životě s příkladem, ve kterém by byla patrná úcta a pomoc starší generaci.

Vliv rodiny je navíc spojen ještě s dalšími typy prostředí, v nichž se děti pohybují, a nelze ho od nich tudíž oddělit. V rámci studia odborné literatury jsem vytipovala tato dvě prostředí: prostředí vrstevnické skupiny a školního prostředí, která mohou zásadně ovlivnit chování a jednání dětí. V souvislosti s těmito prostředími figuruje ještě vliv dalšího prvku a sice masmédií. Právě zde je patrný vliv dosavadního výchovného působení rodiny, jaké hodnoty a zásady rodina dítěti vštíplila a zda jsou dostatečně pevné. Právě síla tohoto vlivu se projeví na výběru vrstevníků a následné ovlivnitelnosti dítěte, např. při působení některých negativních jevů školního prostředí. Tam, kde rodina neplnila dostatečně všechny své funkce nebo se značně projevila její přetíženost,

¹¹¹ MASÁKOVÁ, V. *Základní proměna rodiny v posledním desetiletí* In *Sborník studií: Rodiče, děti a jejich problémy*, s. 28.

¹¹² Srov. tamtéž, s. 28.

pak může být její vliv oslaben a působení vlivu především vrstevnické skupiny může mít i negativní charakter na chování dětí, ve kterém se pak může projevit určitá patologie.

Pokud bychom tedy měli shrnout možné souvislosti mezi krizí současné rodiny a zvýšeným rizikovým chováním dětí, zjistíme, že zásadním problémem je uspěchanost a hektičnost dnešní doby, na kterou navazuje nedostatek času, který mohou rodiče svým dětem věnovat a který se pak mnohdy kloubí s materiální kompenzací tohoto času, jež může u dětí způsobit změnu hodnot. Tento jev je označován jako přetíženost rodiny a je jedním ze zásadních projevů krize současné rodiny, na což upozorňují někteří autoři citovaní v této práci. Nelze ji však považovat za jedinou příčinu, je nutné si uvědomit, že všechny v této práci zmiňované negativní jevy spojené s krizí rodiny nebo vlivem ostatních sociálních prostředí mají značný vliv na patologické utváření morálních hodnot, které se pak promítají do osobnosti dnešních dětí a mohou zvyšovat riziko projevu nemorálního chování a jednání.

Závěr

Cílem této práce bylo poskytnout přehled o stavu současné české rodiny a nalézt možné souvislosti mezi všemi změnami, které jsou důsledkem přirozeného vývoje rodiny či projevy její krize, a ukázat na možnou souvislost mezi jejich vlivem a častějším rizikovým morálním jednáním současných dětí.

Ve své práci jsem provedla exkurz do historie rodiny a popsala její hlavní znaky v daných historických obdobích. Věnovala jsem se i jejím základním funkcím a vyzdvihla zásadní vliv rodiny při socializačně-výchovném působení a její nenahraditelnost v oblasti emocionální. Krátce jsem se věnovala základním výchovným stylům, jejichž uvedení považuji za nutné vzhledem k výchovné funkci rodiny. Zásadním tématem této práce je současná rodina, jejíž krizové projevy jsem analyzovala prostřednictvím odborné literatury. Jako zásadní problémy současné rodiny vidí odborná literatura: přetíženost, dezintegrovanost a izolovanost rodiny, které jsou do značné míry ovlivněny úspěchaností dnešní doby, ale i nestabilitu rodiny a vysokou socioekonomickou diferencovanost.

Vzhledem k tématu práce jsem se v další části věnovala neodmyslitelné součásti osobnosti člověka, a sice morálce a morálním hodnotám, které jsou bezpodmínečnou nutností správného fungování každé společnosti. V této části jsem se zabývala vývojem morálky a vlivy prostředí, která ji mohou i negativním způsobem ovlivnit. Jejich případné negativní působení se pak zobrazí v častějších projevech rizikového morálního jednání.

Jedním z nejvýznamnějších projevů krize současné rodiny, který najdeme nejčastěji v odborné literatuře, je právě její přetíženost a s ní úzce související nedostatek času a energie věnovaný výchově dětí. Pokud se tento nedostatek řeší materiální kompenzací a nebo případně neřeší vůbec a děti jsou ponechány volně vlivu vrstevníků a masmédií, dochází častěji k některým projevům rizikového morálního jednání, z nichž za nejzávažnější lze považovat šikanu, která je velkým problémem současného školství.

Dnešní děti se s násilím a nemorálním jednáním setkávají na každém kroku, což mnohdy dáváme za vinu především masmédiím, ale musíme si uvědomit celkový morální stav současné společnosti. Solidarita a další projevy prosociálního chování, které by měly být pro nás samozřejmostí, se z běžného života téměř vytrácejí a díky materiálnímu zaměření člověka se mění i základní hodnoty a smysl lidského života. Je velice těžké apelovat na rodiče, aby věnovali svým dětem dostatek času, vštěpovali jim

správné zásady a morální hodnoty nebo je naučili vhodným způsobem disponovat se svým volným časem, když tempo dnešního života a materiálně zaměřená společnost je tlačí k vysokým pracovním výkonům. Tato souvislost mezi společenskou atmosférou zaměřenou na výkon a konzum a krizí rodiny se uzavírá do začarovaného kruhu: Společenská atmosféra ovlivňuje rozvoj krize rodiny a příslušníci rodin v krizi spoluutvářejí společenskou atmosféru. Pro přerušení tohoto kruhu budeme muset změnit celkový přístup k našemu životu, což samozřejmě záleží převážně na nás, ale je nutné aby si tuto situaci uvědomila i celá společnost.

A právě zde vidím i jednu z důležitých úloh pedagogiky volného času. Není v ničíh silách suplovat nebo dokonce plně nahradit zásadní funkce rodiny, jako funkci výchovnou a emocionální, neboť v tomto případě může pouze rodina díky blízkosti a intimitě vztahů působit dlouhodobě jako významný výchovný činitel. Lze jen do určité míry ovlivnit některé návyky získané v rodině. V tomto momentě bych ráda vyzdvihla význam výchovy mimo vyučování, působení školních družin a školních klubů, ale i některých zájmových útvarů a různých neziskových organizací na vytvoření správných žebříčků hodnot, které jsou zakotveny mnohdy již v hlavních programech těchto organizací. Jednou ze zajímavých metod, kterou lze v rámci volnočasových aktivit využít, je i program Filosofie pro děti se svou knižní řadou Prevence násilí, který jsem sama při své praxi ve školní družině úspěšně praktikovala.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BALCAR, K. *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Chrudim: MACH, 1991. ISBN neuvedeno.

BOCAN, M., MAŘÍKOVÁ, H., SPÁLENÝ, A. *Hodnotové orientace dětí ve věku 6-15 let*. Praha: Národní institut dětí a mládeže, 2011. ISBN neuvedeno.

CAKIRPALOGLU, P. *Psychologie hodnot*. Olomouc: Votobia, 2004. ISBN: 80-7220-195-6.

ČAČKA, O. *Psychologie dítěte*. 3.vyd. Tišnov: SURSUM, 1997. ISBN: 80-85799-03-0.

ČÁP, J., MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. 1.vyd. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-463-X.

EYRE, L., EYRE, R. *Jak naučit děti hodnotám*. 3. vyd. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0399-5.

FROMM, E. *Mít nebo být?* 1.vyd. Praha: Naše vojsko, 1992. ISBN neuvedeno.

GERHARDOVÁ, S. *Sobecká společnost*. Praha: BETA s.r.o., 2011. ISBN 978-80-7306-476-1.

HARTL, P. *Psychologický slovník*. 2. vyd. Praha: BUDKA, 1994. ISBN 80-901549-0-5.

HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-154-1.

HELUS Z., *Sociální psychologie pro pedagogy*. Havlíčkův Brod: Grada publishing, a.s, 2007. ISBN 80-247-1168-0.

HORÁK, J. *Kapitoly z teorie výchovy. Díl 1: Problematika hodnot a hodnotové orientace*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita, 1996. ISBN: 8070831960.

HORSKÁ, P. a kol. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-011-X.

JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-329-6.

KLAPILOVÁ, S. *Kapitoly ze sociální pedagogiky*. Olomouc: PF UP, 1999. ISBN 80-7067-669-8.

KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. a kol. *Člověk, prostředí, výchova. K otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido, 2001. ISBN 80-7315-004-2.

- KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3 2.
- KOLEKTIV AUTORŮ. *Velký slovník naučný A-L*. Praha: DIDEROT, 1999. ISBN 80-902723-1-2.
- KUČEROVÁ, S. *Člověk, hodnoty, výchova*. Prešov: Grafotlač, 1996. ISBN 80-85668-34-3.
- KUČEROVÁ, S. *Úvod do pedagogické antropologie a axiologie*. MU Brno, 1994. ISBN 80-210-0141-0.
- LANGMEIER J., KREJČÍŘOVÁ D. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1284-9.
- MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2310-5.
- MASÁKOVÁ, V. *Podoba současných rodin*. In Sborník studií: *Rodiče, děti a jejich problémy*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2011a. ISBN 978-80-904920-1-1.
- MASÁKOVÁ, V. *Základní proměna rodiny v posledním desetiletí*. In Sborník studií: *Rodiče, děti a jejich problémy*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2011b. ISBN 978-80-904920-1-1.
- MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-85282-83-6.
- MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozšířené, přepracované vydání. Praha: Slon, 2003. ISBN 80-86429-19-9.
- MIKŠÍK, O. *Psychologická charakteristika osobnosti*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0240-7.
- MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: Slon, 2004. ISBN 80-86429-58-X.
- MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha: Slon, 2002. ISBN 80-86429-05-9.
- NAKONEČNÝ, M. *Lidské emoce*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0763-6.
- NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1999. ISBN 80-200-0690-7.
- PETRUSEK, M. a kol. *Velký sociologický slovník. I. svazek A-O*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.
- PIPEKOVÁ J. a kol. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-65-6.

- PLAŇAVA, I. *Manželství a rodiny*. Brno: Doplněk, 2000. ISBN 80-7239-093-2.
- PROCHÁZKA, M. *Sociální pedagogika*. Praha: Grada Publishing a.s., 2012. ISBN 978-80-247-3470-5.
- ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-48-6.
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7038-078-0.
- SAK, P. *Proměny české mládeže: česká mládež v pohledu sociologických výzkumů*. Praha: Petrklíč, 2000. ISBN 80-7229-042-8.
- SPOUSTA, V. *Hromadné sdělovací prostředky a výchova*. In KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. a kol. *Člověk – prostředí – výchova. K otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido, 2001. ISBN 80-7315-004-2.
- ŠOLCOVÁ, M. *Rodina a její funkce v socialistické společnosti*. Praha: Horizont, 1976. ISBN neuvedeno
- ŠULOVÁ, L. *Člověk v rodině* In VÝROST, J., SLAMĚNÍK I. *Aplikovaná sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-269-6.
- ŠULOVÁ, L. *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0877-4.
- TONDL, L. *Hodnocení a hodnoty. Metodologické rozměry hodnocení*. 1. vyd. Praha: Filosofia, 1999. ISBN 80-7007-131.
- VÝROST, J., SLAMĚNÍK I. *Aplikovaná sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-269-6.
- VÁGNEROVÁ, M. *Školní a poradenská psychologie*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1074-4.
- VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0841-3.
- VYKOPALOVÁ, H. *Sociálně patologické jevy v současné společnosti*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001. ISBN 80-244-0337-4.
- VACEK, P. *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2000. ISBN 80-7041-148-1.
- VANÍČKOVÁ, E. *Rodičovské kompetence a renesance výchovy*. In Sborník příspěvků z V. konference o rodinné politice na téma *Rodina na prahu 21. století*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2009. ISBN 978-80-7421-017-4.

Zákon 89/2012 Sb., *Občanský zákoník*, druhá část *Rodinné právo*, ve znění platném k 1.1.2014. Praha: Ministerstvo vnitra, 2012. ISSN 1211-1244.

ABSTRAKT

SOBKOVÁ, P., *Krize současné české rodiny a její možný vliv na morálku dětí v mladším školním věku*, České Budějovice 2014. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce Doc. PhDr. Ludmila Muchová, Ph.D.

Klíčová slova:

Rodina, funkce rodiny, historie rodiny, krize rodiny, morálka, hierarchie hodnot, vliv vrstevnické skupiny, vliv školního prostředí, vliv masmédií, rizikové morální jednání.

Bakalářská práce se zabývá současnou rodinou, vymezuje její funkce a popisuje její historický vývoj. Věnuje se otázce projevů krize současné rodiny. Práce popisuje také morálku a hodnoty a jejich roli v životě člověka, ale i faktory ovlivňující vývoj hodnotových systémů. V další části práce jsou zmiňovány nejčastější projevy rizikového jednání dětí. Poslední kapitola je pak věnována nalezení souvislostí mezi krizí současné rodiny a zvýšeným morálně rizikovým jednáním dětí. Tato práce je postavená čistě na teoretické rovině náhledu odborné literatury na tuto problematiku.

ABSTRACT

SOBKOVÁ, P., *The crisis of a present Czech family and effects of this crisis on the morality of children in younger school age*, České Budějovice 2014. Bachelor thesis. University of South Bohemia České Budějovice. Faculty of Theology. Department of Pedagogi. Advisor Doc. PhDr. Ludmila Muchová, Ph.D.

Key words:

Family, family function, family history, family crisis, morality, hierarchy of values, peer group influence, influence of school environment, influence of mass media, risk moral behavior.

The bachelor thesis deals with the current family, defines its functions and describes its historical development. It focuses on the effects of the crisis of the contemporary family. This thesis describes morality and values and their role in a human life and factors affecting development of value systems, too. In the next part of the bachelor thesis, the most common manifestations of a risk behavior of children are mentioned. The last chapter is focuses on to finding relationship between contemporary family crisis and increased risk behavior of children. This thesis is based on a specially theoretical point of view of the scientific literature on this issue.